

БАБАШ ИСМАЙЛОВТЫҢ ИЛИМДЕГИ ХӘМ КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТТАҒЫ ХЫЗМЕТЛЕРИ

Бекбергенова З.У.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20306963>

Шайыр, дилмаш, әдебиет сыншысы хәм изертлеушиси Бабаш Исмайлов 1926-жылы, 12-июньде Қарақалпақстан Республикасының Әмиўдәрья районында туўылды. 1942-жылы орта мектепти питкергеннен кейин аўылда муғаллим болып ислейди. Ол 1948-жылы Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтын тамамлап, усы институтта оқытыўшы болып ислеп қалады. Областьлық партия комитетинде инструктор (1951-1953), «Жас Ленинши» газетасында редактор (1953-1956), ӨзР ИА ҚБ Экономика хәм мәдениет комплекси институтында илимий хызметкер (1956-1958), «Қарақалпақстан» мәмлекетлик баспасында бас редактор (1958-1961), Қарақалпақстан Республикасы Телевидение хәм радио еситтириў комитетиниң баслығы (1961-1963) болып ислейди. 1955-жылы Жазыўшылар аўқамының ағзалығына қабылланды. 1965-жылы «Күнхожаның өмири хәм дөретиўшилиқ хызмети» деген темада кандидатлық диссертациясын жақлады. Ол 1963-1985-жыллар аралығында өмириниң ақырына шекем республика көлеминде басшы жумысларда хызмет етти.

Шайырдың биринши «Жеңис сааты» қосығы 1943-жылы «Қызыл Қарақалпақстан» газетасында жәрияланды. 1954-жылы «Гүллен, республикам!» атамасындағы туңғыш қосықлар топلامы басылып шығады. Соңынан «Гейбиреўди ашбүйирден» (1959), «Жыллар хәм сырлар» (1976), «Хәр кимниң өз сыбағасы» (1977), «Оқыўшыларға естелик» (1978), «Түрли шәмен гүллеринен» (Аўдармалар, 1974), «Шығармалары» (Бир томлығы. Лирика, юмор-сатира) (1981) қосықлар топلامлары, 1972-жылы «Лирика и сатира», 1987-жылы «За и против» деген топلامлары рус тилинде басылып шықты.

Бабаш Исмайлов өзи поэзиялық, юмор-сатиралық, тымсаллық шығарма дөретип қоймастан, басқа халықлардың жазыўшы, шайырларының шығармаларын қарақалпақ тилине аўдарыў менен де қызғын шуғылланып, Александр Твардовскийдиң «Мәнзилден мәнзиллерге», Турсынзаданың «Хасан арбакеш», Камил Яшинниң «Жол көрсетиўши жулдыз», Степан Олейниктиң «Белгили бекбийкелер», С.Михалковтың тымсалларын хәм де Хамзаның, Ғафур Ғуламның, И.Юзеевтың, Ғабдулла Тоқайдың, Максим

Рыльскийскийдің х.т.б. бұрынғы аўқам көлеміндегі түрлі миллет ўәкиллериниң сайланды шығармаларын да қарақалпақ тилине аўдарды. Ол шайыр хәм аўдармашы болыў менен биргеликте әдебиятшы алым хәм сыншы да еди. Өткен әсирдиң 1950-жыллары республикамызда бир қатар илимпазлар ХХ әсирге шекемги қарақалпақ әдебиятының машқалаларына айрықша дыққат аўдарды. Солардан қарақалпақ классикалық поэзиясының жазба әдебиятлық характери ҳаққындағы мәселелерге Б.Исмайлов айрықша дыққат аўдарып, бириншилерден болып ХХ әсирге шекемги қарақалпақ әдебиятында Жийен жыраў, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ хәм т.б. дәрәтпелериниң, поэзиясының жазба әдебиятлық сыпатқа ийе екенлиги ҳаққындағы пикирди ортаға таслап, «Әмиўдәрья» журналының 1959-жыл, №3-санында Б.Исмайловтың «Қарақалпақ классик поэзиясының жазба әдебиятлық характери ҳаққындағы мәселеге» деген мақаласы жәриялады. Изертлеўши Б.Исмайлов Жийен жыраў, Күнхожа, Бердақ, Әжинияз, Өтеш, Омар, Сыдық, Гүлмурат хәм Сарыбай шайырлардың қосықлары менен поэмаларының жазба әдебиятлық характерин белгилеўши критерияларды былайынша көрсетип өтеди: «хәр қайсысы өз авторы менен белгили хәм хәр бир қосықта, поэмада оны дәрәтиўши шайырдың конкрет стиллик, творчестволық өзгешелигин көремиз» [2,90]. Және де, классикалық әдебият ўәкиллериниң дәрәтиўшилигин жазба әдебият шығармалары деп қараўға тийкар болған факторларды қоңсылас түркмен хәм қазақ әдебиятын изертлеўшилердиң: «...индивидуаль авторлық белгилери коллективлик сооавторлық ямаса қолланыўшыларының редакторлаўы менен жуўылып кететуғын фольклор»ға қарама-қарсы, «... олардың өз шығармаларын питкен – қайта редакторлаўға жатпайтуғын түрде бериўи» (Скосырев П. “Туркменская литература» (Очерки развития), М., 1945 г. – стр.19) хәм «хәр бир шайырдың өзиншелик және үлгиси менен әдебият тарийхына кириўи болып есапланады» (Сүйиншалиев Х., Сахарнеч Б., Дербисалин Ә. XIX әсир қазақ әдебияты. Алма-ата, 1957, 7-бет), – деген илимий-теориялық пикирлери менен дәлиллеген хәм «Бул анықламаларға революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятының шығармаларыда толық сәйкес келеди» [2,91], – деп көрсетеди.

Автор классикалық поэзиямыздың жазба әдебиятлық характерин еле де тереңирек изертлеўдиң зәрүрлигин «Қарақалпақ фольклоры вариантларға ийе. Фольклор шығармаларында варианттылық мәселеси, мыс: Алпамыстың сегиз варианты болса, жазба әдебият шығармалары, мысалы: Жийен жыраў х.т.б. шайырлардың қосық хәм поэмаларында бул жоқ, улыўма бул қубылыс сезилмейди. Екиншиден, әдебий поэтикалық традиция жалпы фольклорда болғаны сыяқлы қарақалпақ фольклорында айрықша күшли. Және де,

изертлеуші қарақалпақ классикалық әдебиаты үәкиллериндеги әдебий поэтикалық дәстүрлер туұралы: «Қарақалпақ классик поэзиясын дүзетуғын бул халық шайырларының шығармаларын идеялық бирлик, тематикалық жақынлық, стильлик уқсаслық сыяқлы көп ғана әхмийетли әдебий моментлер бирлестиреди» [2,93], – деп көрсетеди. «Оның үстине классик шайырлар тек жазба әдебиаттың, бир-бириниң традицияларын даўам етиўшилер ғана емес, қарақалпақ фольклорының да ең жақсы, прогрессив традицияларын даўам еттириўшилер болып есапланады» [2,94], «...Қарақалпақ жазба әдебиаты үәкиллериниң шығармаларында олардың өзлерине заманлас дәўирлердиң конкрет сиясий-экономикалық, тарийхый жағдайларының сүүретлениўин көремиз» [2,95], – деп жазады хәм бул пикирлериниң дурыслығын 1961-жылы «Күнхожаның өмири хәм творчествосы» монографиясында және бир мәртебе дәлиледи. Илимий жумысларының нәтийжесинде ол 1965-жылы усы тема бойынша кандидатлық диссертациясын табыслы жақлап шығады. Автор бул мийнетинде Күнхожа Ибрайым улының дөретиўшилигиниң XIX әсирдеги қарақалпақ классикалық әдебиатында тутқан орнын хәм әхмийетин: шайырдың өмири хәққындағы мағлыўматлар, Күнхожаның дөретиўшилигин изертлеўдиң хәзирги жағдайы, шайыр жасаған дәўирдиң тарийхый-әдебий сыпатламасы, дөретпелериниң идеялық хәм көркемлик өзгешеликleri этирапында сөз ете отырып, «Күнхожа өзиниң дөретиўшилиги менен қарақалпақ классикалық поэзиясының қәлиплесиўине хәм раўажланыўына, жалпы қарақалпақ халқының сана-сезиминиң, руўхый өмириниң өсиўине үлкен үлес қоса отырып, аўдарыспаққа шекемги көп ғана қарақалпақ шайырларының устазы, тек қарақалпақ халқының ғана емес, қарақалпақ халқына қоңсылас отырған, шайыр өз дөретиўшилиги менен хызмет еткен, өзи арасында болып танылған басқа да туўысқан халықлардың сүйикли шайыры сыпатында болды» [3,27], – деп бахалайды.

Б.Исмайлов бириншилерден болып 8-10-класслар ушын оқыў бағдарламасын дүзди хәм оларға арнап сабақлықлар жазды. Алымның баспаға таярлаўы менен Күнхожаның (1960), Әжинияздың (1960) топламлары жарқ көрди. Соның менен бирге қарақалпақ фольклорын жыйнаўға да белсене қатнасады. Оның таярлаўы менен Күнхожаның хәм Әжинияздың топламлары басылып шықты. Ол үш жүзден илимий әдебий сын мақалалардың авторы болды.

Б.Исмайловтың поэзиялық дөретпелери хәққында сөз ететуғын болсақ, ол ана ўатан, туўылған жердиң тәбияты, халықлар дослығы х.т.б. дәўир темасына байланыслы лирикалық қосықлары менен бир қатарда тымсаллар хәм сатиралық қосықларды көплек дөретти. Буны шайырдың дәслепки

«Гүллен Республикам» қосықлар топламынан соңғы «Гейбиреўди ашбұйирден», «Жыллар хәм сырлар», «Хәр кимниң өз сыбағасы», «Шығармаларының I томлығы» сыяқлы поэзиялық топламларына кирген тымсаллары менен сатиралық қосықлары айқын сыпатлап береді. 1950-жыллардан баслап Б.Исмайлов өзиниң юмор-сатиралық, тымсаллық қосықлары хәм аўдармалары менен усы жанрларды раўажландырыўға салмақлы үлес қосып отырды. Шайырдың «Баланс», «Аўыр бригада», «Гейпара бригадирлер», «Әлбетте», «Тили қурғыр гүрмеледи», «Көп жыйналыс зүрәти - протокол», «Ғамхорлар», «Төгилген аброй», «Сыр шашқышлар», «Сыпайы бюрократ» х.т.б. юмор-сатиралық қосықларының тематикасы күнделикли турмыстан алынып, жәмийетшиликте жүз берип атырған қәте-кемшиликлерди, адамлардың минез-қулқындағы ерси ис-хәрекетлерди ашшы күлки, сатиралық тил менен сынға алады. Мысалы, «Баланс» сатирасында районнан келген ўәкил менен колхоз баслығының арасында болып өткен диалоглардың аўылхожалығы жұмысларының барысы, алға илгерилеўине тәсири жоқ, тек ғана «бардым», «келдим», «жақсы екен» деген бос сөзлерден ары бармастан, соңында мағлыўмат ушын протоколластырыў менен жуўмақланғанлығы ашшы сынға алынады. «Ғамхорлар» сатирасында болса айырым ата-аналардың ул-қызларын жоқары оқыў орнына киргизиў ушын өз абройын сатып, тамыр-таныс излеўин, өзиниң қолынан келмесе, басқа да адамларды қәтереге қойып ис тутыўын сатиралық усылда әшкаралайды. Б.Исмайловтың сатиралық қосықларының тили жеңил оқылады. Олардың көпшилиги дерлик әпиўайы халықлық лексикаға, сөйлеў тилине жақын келип, үлкенге де, кишиге де түсиникли жеткерип бериледи. Шайырдың жоқарыда аты атап өтилген сатираларынан жәмийеттеги иси басқа, сөзи басқа ўәдепаз, қосжақпас, қыялпараз, ышқыпаз, жағымпаз, өсекши, парахор, хәмелпараз, менмен, паңпаң, пәмсиз х.т.б. хәр қыйлы унамсыз типтеги адамлардың образларын ушыратамыз. Мысалы, «Өсекши өзине жағар қараны» сатиралық қосығында:

Пысықсынар, кисимсинер, исинер,
Мин тағар болса да қандай кисиге,
«Басқаларға жаға берсең қараны,
Өзим аппақ боламан» деп түсинер.
Қандай бояў көп қолланса бояўшы,
Сол бояў қолында жуғып қалады,
Тап соныңдай басқаларға жақтым деп,

Өсекши өзине жағар қараны [5,130-131], – деп хәр бир дәуірде де гөнермейтуғын типтеги адамлардың жарамсыз ис-хәрекетлерин ашшы сынға алады.

Бабаш Исмайлов халқымызға тымсал жанрының шебери сыпатында да жақыннан танылды. Шайырдың тымсал жанрының шебери сыпатында танылыуына рус тымсалшылары И.А.Крылов хәм С.Михалковтың, және басқа да өзбек хәм қазақ шайырларының тымсалларын қарақалпақ тилине аударыуы үлкен түртки болды. Шайырдың «Қоянға некролог», «Қарақулақ», «Шағал, ғарға хәм хәкке», «Себет», «Хайяр пышық» х.т.б. тымсалларында айырым мекеме басшыларының жәмийетшиликке жат әдетлери зооморфлық (хайуанатлар) хәм анималистикалық (қуслар) образлар тийкарында аллегориялық тәризде ашшы сынға алынады. Мысалы, «Шағал, ғарға хәм хәкке» тымсалында Шағалдың бир мекемениң басшысы болыуы, оған Ғарға Хәккениң үстинен, ал Хәкке болса Ғарғаның үстинен шағым етип келиуи, сонда Шағал оған дурыс ақыл-кеңес бериудиң орнына:

Қапа болма сен,
Хәккени мен жақсы билемен,
Пәмсиздиң тап барып турғаны,
Қустың нағыз қудай урғаны,
Ол жөнинде илаж көремен,
Жәбириңди алып беремен,
Шуқымай көзин ойдыраман,

Пес әдетин қойдыраман [4,173], – деп кеўлин алып жибереди. Ғарға бұған мәс болып үйине қайтады. Ал, Ғарғада Хәккениң үстинен шағым етип келгенинде Шағал оған да усы тақылетте ақыл айтып қайтарады. Буннан биз Шағал образы арқалы қарауында ислеп атырған адамларды бири-бири менен жарастыруудың орнына, керисинше оларды бири-бирине қарсы қойып, урыстырып, қызығына қарап отыратуғын айырым нахақ хәм принципсиз басшылардың жүзегөйшилигин айқын көре аламыз. Әлбетте, бундай адамлар орталығында дослық қарым-қатнас та, алға илгерилеу де болмайтуғынлығы анық. Сонлықтан да, шайыр юмор-сатиралары менен тымсалларында усындай кең жәмийетшиликке, адамзатқа жат иллетлердиң алдын алыуды мақсет еткенлигин «Кишкене шөпте көз аүйртады» деген қосығында:

Солар – мениң мауасасыз сынарым,
Аямастан аш бүйирден урарым,
Солар – өз бойымды услап аўлақта,
Басқаға жукпасын деп хызмет қыларым.
Соның ушын сатира атын ертлермен,

Түсирмеймен сатира отын бөктерден,
Көздің қарашығындай өмиримизди,

Тазалауға сондай қыйқым шөпplerден [4,123], деп жырласа, «Қоянға некролог» тымсалындағы тоғай аңлары Түлки, Шағал хәм Қоянның өзара досласып жүрип, аңқау Қоянның мэккар Түлки менен гөрқау Шағалдың жемтигине айланғанлығы, кең жәмийетшиликте бундай типтеги адамлардың аз да болса ушырасып туратуғынлығы, автор тымсалдың сонында усындай жарамсыз иллетлерден аўлақ болыуға шақырады.

Бул нуска аз,
Бирақ, халайық!
Қайда көрсек алдын алайық,
Жәмийетлик тезге салайық! [5,142].

Усылайынша, Бабаш Исмайлов көркем әдебиятымыз бенен илим тарауында шайыр хәм аўдармашы, әдебият изертлеушиси хәм жәмийетлик искер сыпатында халқымызға қалыусыз хызмет етти. Бабаш Исмайловтың көркем әдебиятымыз хәм илимге қосқан хызметлери өз уақтында баҳаланып, оған Қарақалпақстан хәм Өзбекстан Республикаларына мийнети сиңген мәденият хызметкери» (1968, 1969) хұрметли атақлары берилди. Ол үш рет «Хұрмет белгиси» ордени, бир қатар медаллар, Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңеслериниң Хұрмет жарлықлары менен сыйлықланды. Ол Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңесине бес рет депутат болды. Ал, «Жыллар хәм сырлар» поэзиялық топламы ушын Қарақалпақстан республикасы Бердақ атындағы сыйлықтың лауреаты болды. Алым хәм әдебиятшы Бабаш Исмайловтың тууылғанына 2026-жыл, июнь айында 100 жыл толады.

Шайыр хәм алымның ең жақын қәлемлес досты, Өзбекстан хәм Қарақалпақстан халық шайыры, Өзбекстан Қахарманы И.Юсупов шайырдың өлмес естелигине арнап жазған «Дос қәдири» қосығында былайынша баҳа береді:

Минезиң бар еди жипектен майда,
Енди бизге сендей жанажан қайда?
Адамшылық деген уллы сарайда,
Қалыс хызмет қылып, турдың да кеттиң [6,114].

Елимиздің атақлы шайыры И.Юсупов өзиниң 1969-жылы жазған «Жигиттиң сонындай бир досты болсын» деген қосығын да Бабаш Исмайловқа арнаған. Бунда еки талант ийесиниң бири-бири менен қалың, қыймас дос болғанлығы, шын дослықтың қәдир-қымбаты поэтикалық қатарларда былайынша шеберлик пенен көркем сәулеленеди.

Өзи болған, хә өзмәмбет жигитлер!
Сүринлер дәўранды, ортаңыз толсын.
Хәзир кулақ сүймес пәнди-үгитлер,
Сонда да айтайын: досларың болсын.
Дослық гүлшәнине мегзес бул заман,
Кеўил кеўиллерден суў ишер мудам,
Өзиң дүзиў болсаң, көпдур дос-яран,
Досларың ишинде бир достың болсын.
Саған хәмдам болсын өзи жасынан,
Студентлик ўақтың зағарасынан.
«Жанымды берейин» демесин саған,
Берсе айтпай берер бир достың болсын.
Сыншыл дүнья қосып талай басларды,
Есап-шот қаққызып сынар досларды.
Айтқызар хәр түрли жаңылтпашларды,
Сонда жаңылмастай бир достың болсын [7, 126].

Усылайынша, шайыр хәм алым Б.Исмайлов қарақалпақ әдебиятының поэзия жанрын, көркем аўдарма теориясы хәм әмелиятын раўажландырыўға өзиниң салмақлы үлесин қосқан көп қырлы талант ийеси болды. Сонлықтан да белгили талант ийесиниң көркем дәретпелери менен илимий мийнетлери тек өз дәўири ушын ғана емес, бүгинги хәм келешек әўладлар ушын да бақалы руўхый ғәзийне, өлмес мийраслар қатарында қәдирленип, заманнан-заманға өтип келмекте.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Ахметов С. Қарақалпақстан Республикасының әдебиятшы алымлары хәм сыншылары. – Нөкис: Билим, 1993.
2. Исмайлов Б. Қарақалпақ классик поэзиясының жазба әдебиятлық характери ҳаққындағы мәселеге. «Әмиўдәрья» журналы, №3, 1959.
3. Исмайлов Б. Күнхожаның өмири хәм творчествосы. – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы. 1961.
4. Исмайлов Б. Жыллар хәм сырлар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1976.
5. Исмайлов Б. Шығармалары. I Томлығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1981.
6. Юсупов И. Таңлаўлы шығармаларының еки томлығы. I Том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.
7. Юсупов И. Өмир саған ашықпан. Сайланды шығармалары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1999.